

ANADOLU'DA PERS SATRAPLIKLARI: KURULUŞ, YÖNETİM VE ETNİK YAPI

PERSIAN SATRAPIES IN ANATOLIA: FOUNDING, ADMINISTRATION AND ETHNICITY

MEHMET ALİ KAYA*

Öz: Pers kralı II. Kyros'un MÖ 547/6 yılında Lydia Krallığı'nı fethetmesiyle Anadolu'nun Demir Devri krallıklarının sonuncusu da ortadan kalkmış oldu. Mısır hariç tüm Önasyayı fethederek tarihin ilk dünya devletini kuran Kyros'un halefi Kambyses'in ölümünden sonra tahta çıkan I. Dareios, Pers İmparatorluğu'nun merkezi yönetimini satraplıklardan oluşan karmaşık bir idari sistem kurarak güçlendirdi. Satraplıkların bazıları Anadolu'daydı ve onların sınırları içinde yaşam kültürleri, giyimleri ve silah donanımları bakımından çok sayıda farklı halklar yaşıyordu. Bu makalenin amacı satraplık sistemini, satraplıkların kuruluşuna, sınırlarına, kuruluş kriterlerine, yönetimine ve etnik bakımdan tezahürüne odaklanarak incelemek, Anadolu'nun Pers hakimiyeti döneminin etnik tablosunu ortaya koymaya çalışmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Persler • Pers Satraplıkları • Anadolu • Etnik Yapı • Sardeis • Kappadokia • Daskyleion

Abstract: The last kingdom of Iron Age in Anatolia is removed when Persian King Cyrus conquered Lydian Kingdom in 547/6 B.C. Darius succeeded to the throne after death of Cambyses, successor of Cyrus, fortified administration of Persian Empire by organising a complicated system formed of satrapies. Some of them was in Anatolia and numerous diverse people in respect to their weapons, wearings and cultures of their life inhabited these satrapies. Therefore the main purpose of this paper is to study satrapy system as focusing on organisation, founding criterions, frontiers, administration and reflecting ethnicity of satrapies, and to offer an ethnic picture of Persian period in Anatolia.

Keywords: Persians • Persian Satrapies • Anatolia • Ethnicity • Sardeis • Cappadocia • Dascyleion

Tarihte bildiğimiz ilk dünya imparatorluğunun kurucusu Pers kralı II. (Büyük) Kyros'tur¹. Mısır hariç, eski Önasya uygarlıklarının tümünü fetheden II. Kyros'un kurduğu imparatorluk, yalnızca coğrafik boyutları bakımından değil, etnik çeşitlilik, ekonomik kaynaklar ve siyasi bakımından da devasa büyüklükteydi. Bu bakımdan II. Kyros'un fetihleriyle sahip olduğu büyük imparatorluğunu tek vücut olarak nasıl yöneteceği konusunda yararlanabileceği bir modeli bulunmuyordu. Fakat Mısır'ın, Mezopotamya'nın, Anadolu'nun siyasi ve kültür düzeyi yüksek topluluklarında takriben iki bin yıl önceden itibaren geliştirilmiş yönetim geleneği vardı. Bu gelenek II. Kyros'un kurduğu imparatorluğunu yönetebilmesinde hiç kuşkusuz işini kolaylaştırdı. Kimi tarihçilerin de düşündükleri gibi özellikle Asur, imparatorluğun nasıl yönetileceği konusunda II. Kyros'a model oldu. Çünkü Asur'un yeni döneminde (Yeni Asur Dönemi) devlet eyaletlere bölünerek yönetilmişti². Bu nedenle, en azından I. Dareios'tan itibaren bilinen ve adına "satraplık" denen eyalet sisteminin kurucu II. Kyros olabilir. Fakat Herodotos'un (MÖ 480-420) eserinde satraplık sisteminin II. Kyros tarafından kurulmuş olduğuna dair bir kaydın mevcut olmadığı da bir gerçektir. Dahası Herodotos'un kitabın-

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir. mehmet.ali.kaya@ege.edu.tr

¹ Casabonne 2012, 187.

² Asurlular fethettikleri ülkeleri resmi eyaletler haline getirmişlerdi. Her bir Asur eyaleti, geniş bir kadrosu bulunan bir vali tarafından yönetildi. Her eyalet merkezi sık sık verilen emirler ve merkeze gönderilen raporlarla merkezi yönetime yakın temas halindeydiler. Olmstead 1933, 24, 146, 202, 606 vd.; Kuhrt 2013, 201 vd. Ayrıca bk. Olmstead 1948, 59; Frye 1976, 102, 114; Balcer 1993, 5; Brosius 2006, 20.

da ya da herhangi bir Yakındoğu kaynağında II. Kyros'un fethettiği ülkelerin yönetimini emanet ettiği komutanlarından veya vasal krallardan "satrapes (satrap)" diye söz edilmedi³. Hiç kuşkusuz sonraki Hellen ve Roma yazarlarının da "satrap" (vali) sözcüğü kulanmaktan daha ziyade bu sözcüğün Hellen ve Latince karşılıkları olabilecek '*hyparkhos*', '*arkhon*', '*praefectus*' ve '*praetor*' gibi terimleri kullanmaları⁴, Herodotos'un II. Kyros dönemiyle ilgili olarak "satrap" sözcüğünü kullanmamasının izahı anlamında önemlidir. Yani Herodotos'un II. Kyros dönemiyle ilgili olarak "satrap ve satraplık" kelimelerini değil de bunların karşılıkları olabilecek Hellen kelimeleri kullanmış olması, Pers satraplık sisteminin II. Kyros tarafından kurulmadığının delili olamaz. Ancak bu, Herodotos'un sayısı 20 olan Pers satraplık sisteminin kurucusu olarak II. Kyros'u değil de I. Dareios'u ve Dareios'un dönemindeki satraplıkları anlatmış olduğu⁵ gerçeğini değiştirmez.

Pers Krallığı'nın satraplıklardan birisi olan Lydia'nın ve bu ülkenin başkenti Sardeis'in de II. Kyros döneminde idari anlamda statüsünün ne olduğu bilinmiyor. Yani Sardeis satraplığının nasıl ve ne zaman kurulduğu, Sardeis'in nasıl ve ne zaman Lydia'daki bu satraplığın (Sparda) başkenti yapıldığı sorusunun kesin olan bir yanıtı mevcut değildir⁶. Bu nedenle Romalıların Birinci Pön Savaşı'nda (MÖ 264-241) Kartaca'yı yenerek Sicilya adasını sınırlarına dahil ettiğinde bu adanın Roma adına yönetilmesinden çok, daha önce Syrakusai kralına ve Kartacalılara ödenen vergilerin Roma Cumhuriyet hazinesine ödenmesinin sağlanmasını düşündükleri⁷ gibi II. Kyros da fethettiği Lydia Krallığı'na ödenen vergilerin kendisi adına toplanmasını talep etmekle yetinmiş olabilir. Lydia Krallığı'nın başkenti Sardeis'ten ayrılmadan önce bu ülkenin hazinesinin toplanıp kendisine getirilmesi görevini bir Pers komutanına değil de, Lydialı Paktyas'a emanet etmiş⁸ olması bu olasılığı işaret eder. Aynı yönetim anlayışına Pers Krallığı'nı ortadan kaldıran İskender de sahipti. O da mevcut Pers satraplıklarını değiştirmemiş, hatta bazı Pers satraplarının görevlerinde kalmalarına izin vermişti⁹. Bu nedenle II. Kyros'un Lydia Krallığı'nı ortadan kaldırdıktan sonra sistemli bir satraplık (eyalet) organizasyonu ile meşgul olmadığını düşünmek makuldür. Onun ilgisi, Lydia Krallığı'nın sınırları içinde otoritesinin tesisi ve vergilerin (=haraç ya da armağanların) toplanıp, kendisine sunulmasıyla sınırlıydı¹⁰. Lydia Krallığı'nın yıkılmasından sonra patlak veren isyanların çok sert bir şekilde bastırılmasının nedeni otorite tesisiyle ilgiliydi ki bu, Harpagos'un Anadolu'nun batısındaki isyanları (MÖ 542) bastırmış olduğu zamana kadar bir sorun olarak kaldı. Harpagos'un isyanı bastırdıktan hemen sonra başkent Ekbatana'ya dönmesinin nedeni hiç kuşkusuz sorunların Pers büyük

³ Kaya 2018, 244 dn. 44. Kyros tarafından atanmış olduğu bilinen Oroites, I. Dareios tahta çıktığında hala Sardeis'teydi ve Herodotos (Hdt. III. 120) onun için "Sardeis satrabı" tabirini değil, "Sardeis *hyparkhos*'u tabirini kullandı.

⁴ Antik kaynaklarda '*satrapes*' teriminin karşılığı olan Hellen ve Latince terimler ve bunlarla ilgili kaynaklar konusunda bk. Wiesehöfer 2003, 101; Sarıkaya 2016, 76 dn. 7.

⁵ Hdt. III.89.

⁶ Roosevelt 2009, 26.

⁷ Taşdöner 2016, 63.

⁸ Hdt. I. 153.

⁹ Will 2006, 26 vd.

¹⁰ Ksenophon'un bu konudaki şu satırlarından da anlaşılacağı üzere II. Kyros'un bu önceliğinden hem kendisi hem de muhatapları memnundu: "Bütün uluslar ülkelerinin en değerli ürünlerini, en güzel hayvanlarını ve sanat eserlerini Kyros'a göndermezlerse haksızlık edeceklerini düşünürlerdi". Ayrıca bk. Ksen. Kyr. VIII. 6. 23. Pers kralına verilen armağanlar ve vergilerle ilgili olarak ayrıca bk. Wiesehöfer 2003, 68 vd., 103 vd.

kralı lehine nihayetlendirilmiş olmasıydı¹¹.

II. Kyros, Lydia Krallığı'nı ortadan kaldırdıktan sonra yönetici ya da yöneticiler de atadı. Onun tarafından tayin edilenlerin hepsi, hazineci olarak tayin edilen Lydialı Paktyas hariç, Pers ya da Med kökenli komutanlardı. Hiç kuşkusuz onlara ya da onlardan birisine eski Perslerin dilinde "Ksaçapan" (Hellence: Satrapes), yani "Krallığın Koruyucusu" deniliyordu¹². II. Kyros'un Pers satraplıklarını yeniden düzenleyen ya da sistemli hale getiren II. Dareios'a bıraktığı idari miraslardan birisi kesin olarak bu unvandı. Fakat II. Kyros'un Babil'in fethinden önceki döneminde "satrap" unvanıyla tayin ettiği satrapların kimler olduğu bilinmiyor. Örneğin Lydia'nın fethinden sonra bu ülkenin yönetiminin emanet edildiği Tabalos'un, Tabalos'un yerine tayin edilen Mazares'in, onun halefi Harpagos ile Hellespontos'un fethi için tayin edildiğinde Mitrobates'in sahip oldukları görev unvanlarının ne olduğu, hangilerinin satrap, hangilerin komutan/general olarak tayin edildiği belli değil¹³. Onların hepsi hiç kuşkusuz krallığın koruyucusu olarak savaştı. Fakat hem onların sahip oldukları unvanlarla ilgili belirsizlikler hem de Lydia Krallığı'nın ortadan kaldırılmasından sonra başlayan Batı Anadolu'nun fethi süreci, II. Kyros'un fethedilen ülke ya da bölgelerde bir Pers yönetim modeli empoze etmekten daha çok bu topraklarda var olan yönetimi korumakla yetinen bir egemenlik politikasını takip ettiğini işaret eder. Yüksek görevlere Pers kökenli olmayan birisini atamanın riskini Paktyas isyanında görmesine rağmen Babil'i fethettikten sonra bu ülkenin yönetimini yine bir Babilliyeye, yani Ugbaru'ya emanet etmesinin¹⁴ de nedeni bu olabilir. Aynı egemenlik anlayışını satraplık başkentleriyle ilgili tercihte de görmek mümkündür. Zira Pers hakimiyeti öncesi eski başkentler (Ekbatana, Sardeis, Babil, Memphis gibi), Pers satraplıklarının da başkentleri oldular.

Buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere II. Kyros'un merkezi yönetimi bir eyalet (satraplık) sistemi kurarak güçlendirmeyi, en azından Babil'in fethi (MÖ 539) sonrasına kadar egemenlik politikasının bir parçası yapmış değildi. Fakat II. Kyros, Ksenophon'un aktardığı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla bu politikasının sürdürülemezliğini Babil'in fethinden (MÖ 539) sonra anlamış ve satraplık sistemini kurmaya başlamış gibi görünmektedir. Zira Ksenophon'a göre II. Kyros, Babil'de "dostlarım" dediği dinleyicilerine hitaben yaptığı bir konuşmada fethettiği ülkeleri korumaları için komutanlar tayin ettiğini, emirlerine uyan komutanların görevlerini sürdürmelerine izin verdiğini söyler ve ardından sonraki yönetimin nasıl olacağını anlatır. Buna göre o, artık halkı yönetmek, vergileri toplamak, askerlerine maaşlarını vermek ve ülkenin diğer işlerini yürütmek için satraplar (valiler) tayin edecektir¹⁵. Ksenophon'un aktardığı bilgilere göre II. Kyros, bu konuşmasını yaptıktan sonra satraplarını tayin etti ve bu tayinlerden Anadolu'nun payına düşenler şunlar oldu: Artabatas (Kappadokia), Artakamas (Büyük Phrygia), Khrysantas (Lydia ve Ionia), Adosios (Karia), Pharnoukhos (Aiolis ve Hellespontos Phrygiası). II. Kyros, Babil seferine gönüllü katılan Kilikalılar ve Paphlagonialılara ise satrap tayin etmedi. Her iki ülke de yerel hanedanların yönetimine bira-

¹¹ Dareios'un satraplık sistemiyle ilgili düzenlemeleri de isyanların bastırılmasından sonra mümkün olabildi. Frye 1976, 114. İmparatorluk toprakları içinde hızlı ulaşımın sağlanması amacıyla belli mesafelerde istasyonları olan, Babil'den Baktria'ya ve Susa'dan Sardeis'e ulaşan imparatorluk yol sisteminin, Kral Yolu'nun (Hdt. V. 52) yapımına da satraplık sisteminin kurulmasıyla birlikte başlandı. Yol sisteminin Dareios tarafından inşa edilmiş olabileceği olasılığı, onun Kızıldeniz ile Nil deltasını birleştiren bir kanal inşasını başlatarak deniz güzergahıyla ilgilenmiş olduğunun bilinmesiyle desteklenir. Brosius 2006, 20.

¹² Kaya 2018, 247. Sarıkaya 2016, 76. Brosius 2006, 20. Kent 1953, 181. Klinkott 2005, 28-29. Olmstead 1948, 59.

¹³ Brosius'a (2006, 11) göre II. Kyros'un ilk atadığı satrap Tabalos'tu. İkinci satrap olarak Harpagos atanmıştı.

¹⁴ Olmstead 1948, 12, 47.

¹⁵ Ksen. *Kyr.* VIII. 6. 4 vd. ayrıca bk. Kaya 2018, 245.

kıldı¹⁶. Kilikia ve Paphlagonia'nın statüsünü ilerleyen satırlarımızda sözünü edeceğimiz I. Dareios'un satraplıklarla ilgili düzenlemesi de değiştirmede. Fakat bu düzenlemeler, Babil'in fethinden sonra Kyros tarafından tayin edilen Kappadokia dışındaki satraplıklar aynen korunmadı.

II. Kyros'un oğlu ve halefi Kambyses'in en büyük başarısı, Mısır'ın fethidir. Bu ülkenin MÖ 525 yılında fethiyle¹⁷ birlikte Pers Krallığı'nın sınırları içine dahil edilmeyen hiçbir eski Önasya uygarlığı kalmadı. Fakat Kambyses, imparatorluğun yönetimi konusunda yalnızca babasının varisi oldu. Satraplık sistemiyle ilgili yeni bir düzenleme yapmadı. Mısır'daki Pers egemenliğinin muhafaza edilmesi için ülkenin yönetimini satrap tayin ettiği Aryandes adlı bir generaline emanet edip, başkentine dönmek için oradan ayrıldı, fakat başkentine dönmeden öldü¹⁸. Sahte olduğu iddiasıyla tahtından indirdiği Bardiya'dan sonra Pers tahtına oturan Hystaspes oğlu I. Dareios'un ise satraplık sistemini en azından yeniden düzenlendiği kesindir¹⁹. Onun satraplıkları farklı zamanlarda yazılan ve içerdiği satraplık sayısı bakımından Herodotos'un listesindeki 20 (*nomos*) sayısı ile uyuşmayan kitabelerde sayıldı.

I. Darios'un satraplıklarla ilgili listelerinden birisi Bisitun yazıtındadır. Üç dilli ve beş sütun üzerine yazılmış bu listede (*DB*) adları sayılan tüm satraplıkların sayısı 23'tür. Aynı sayı Susa'daki iki metinden Akadça olanında (*DSaa*) da görülmektedir. Fakat Susa'daki eski Persçe listede (*DSe*) sayı 27'dir. Diğer kitabeler Dareios tarafından başkent olarak inşa edilen Persepolis'tedir ki, bunlardan birisi Persepolis'in güney isnat duvarına kazınmış ve eski Pers dilinde yazılmıştır (*DPe*). Burada listelenen satraplıkların sayısı 24'tür²⁰. İkincisi Persepolis'in kuzeyindeki Nakşi Rüstem'de (*DNa*) bir kaya üzerine kazınmıştır. Mezarının bulunduğu Nakşi Rüstem'deki satraplık listesinde 29 satraplık sayılmıştır. Bir başka satraplık listesi (*XPh*) I. Dareios'un oğlu Kserkses'e aittir ve bu listede satraplık sayısı 31'dir²¹. Bu rakamların farklı olmasından da anlaşılacağı üzere I. Dareios'un satraplıkları, yeni fetihler dolayısıyla ya da vergilerin gerektirdiği nedenlerle gözden geçirilerek yeniden düzenlendi. Fakat listelerde yeni düzenlemelerin nasıl ya da hangi ölçütler dikkate alınarak yapıldığından söz edilmez.

Bugünkü Türkiye toprakları üzerinde kurulan ya da bir kısmı Türkiye toprakları sınırları içinde yer alan satraplıklar dikkate alındığında beş satraplığın adının Pers listelerinin tümünde sayıldığı görülür. Bunlardan biri Daskyleion (tyaiy drayahya: Deniz tarafında oturanlar), ikincisi Sardeis (Sparda) Satraplığı, Üçüncüsü Kappadokia (Katpatuka) Satraplığı, dördüncüsü Ionia (Yauna) Satraplığı ve beşincisi Armenia Satraplığı'dır. Büyük kısmı bugünkü Türkiye toprakları içerisinde yer alan ve Dareios'un İskit seferi (MÖ 513) sonrasında Pers hakimiyeti altına girmiş bulunan Thrake'yi de bunlara ekleyebiliriz. Zira Thrake (Skudra), Dareios'un İskit seferi dönüşünde görevlendirdiği

¹⁶ Ksen. *Kyr.* VIII. 6. 7.

¹⁷ Hdt. II. 1; III. 1 vd, 10 vd. Ayrıca bk. Sevin 1982, II, 314.

¹⁸ Hdt. IV. 166.

¹⁹ I. Dareios'un tahta çıkışı konusunda bk. Hdt. III. 67-88. Ayrıca bk. Olmstead 1948, 107 vd. Frye 1976, 94 vd. Brosius 2006, 14 vd. Kuhrt 2013, 377 vd.

²⁰ Kaya 2018, 251. Mitchell 2015, 363 vd. Smith 1991. MÖ 513'te Persepolis'in çevre duvarı ithaf için hazırды. Dareios, duvarın güney yüzeyindeki yekpare taşların birisinin üzerindeki satraplıkların listesini yeniden gözden geçirdi. Bu listede Libya ve Etiyopya'nın resmen kurulduğuna ilişkin haberlerin ulaştığına dair hiçbir ima yok. Ionia'ya ilaveten burada "kuru toprağın insanları" nitelemesi yapıldı. Daskyleion için "deniz tarafında oturanlar" deniliyordu. Olmstead 1948, 150, dn. 63. Ayrıca Dareios'un listeleri için bk. Kuhrt 2007, 495 vd. Briant 2002, 173. Cameron 1943, 307 vd.

²¹ Kuhrt 2007, 497 vd. Briant 2002, 173. Mitchell 2015, 363 vd.

generali Megabazos tarafından imparatorluk sınırlarına dahil edildi²². Başkenti Sestos (Açıkbaş limanı) olan bu satraplık, I. Dareios'un Persepolis'e döndükten sonra hazırlattığı satraplık listesine dahil edildi. İlerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi Armenia Satraplığı'nın da tümü bugünkü Türkiye sınırları içinde değildir. Zira bu satraplığın doğu ve kuzey sınırları, Urmiye Gölü'nün güneyi ile Kafkas dağlarının güneyini içine alır. Bu satraplıktan yalnızca Susa'daki Akadça metinde "Armenia" adıyla sayılmaz. Zira söz konusu metinde Armenia'nın yerini "Urartu" almıştır²³. Herodotos'tan anlaşıldığı kadarıyla Armenia'nın doğu ve güneydoğu sınır komşuları Kappadokia ile Kilikia idi ve doğal sınırı Euphrates (Fırat) nehri oluşturmaktaydı. Kuzeydoğu sınırında ise Matienler adıyla bilinen halkın meskun olduğu ülke vardı²⁴.

Fırat Nehri sınırının batısındaki Kappadokia Satraplığı, Pers satraplık listelerinde "Katpatuka" adıyla kaydedildi. Bu satraplığın komşularını Armenia, Daskyleion ve Sardeis satraplıklarıyla Kilikia oluşturuyordu. Fakat Kappadokia'nın Kilikia tarafında bir de halkına "Beyaz Suriyeliler" (*Leukosyroi*) denen Katonia Bölgesi vardı. Kappadokia'da I. Dareios'un İskit seferi (İ.Ö. 513) öncesinde Ariaramnes adlı bir satrap hüküm sürüyordu. Bu satrap, I. Dareios'un emri üzerine Karadeniz'i aşp, bu denizin kuzey kıyılarında keşif yapmıştı²⁵.

Anadolu'nun batısının yönetiminden sorumlu olan iki gerçek Pers satraplığından birisi Pers satraplık listelerinde "Tyaiy Drayahya" (Deniz tarafında oturanlar) adıyla yer alan satraplık, Daskyleion Satraplığı'ydı. Hellen tarihçisi Thukydides, adını başkenti Daskyleion'dan alan bu satraplıktan "Daskylites" diye söz eder²⁶. *Hellespontos Satraplığı* da denilen Daskyleion Satraplığı'nın (Daskylitis) bilinen ilk satrabı Mitrobates'ti. Mitrobates ve oğlu Kranaspes, Dareios'un tahta çıkmış olduğu tarihte Sardeis satrabı Oroites tarafından öldürülmüş²⁷, Oroites de I. Dareios tarafından görevlendirilen bir Pers soylusu tarafından kurulmuş özel bir tuzakla ortadan kaldırılmıştı²⁸. Oroites'ten sonraki ünlü Sardeis satrabı, Dareios'un kardeşi Artapharnes oldu²⁹.

Anadolu'nun batısının yönetiminden sorumlu olan iki gerçek Pers satraplığından ikincisi Pers satraplık listelerinde "Sparda" adıyla sayılan Sardeis Satraplığı'ydı. Herodotos'un satraplık listesinde "Sardeis Satraplığı" şeklinde olan bir ifade de yer almaz. Fakat Herodotos, eserinin bir başka yerinde Kambyses dönemiyle I. Dareios'un tahta çıkmış olduğu zamanda valilik yapmakta olduğu bilinen Oroites'ten Phrygia, Lydia ve Ionia'yı elinde tutan "Sardeis Satrabı" olarak söz eder³⁰. Fakat Oroites'in elinde tuttuğu Ionia, Herodotos'un ikinci satraplık listesinde sayılırken Lydia ikinci satraplık listesine aittir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Bisitun ve Susa'daki yazıtlarda tek 'Ionia'dan (Yauna)

²² Hdt. IV. 143, 144; V. 2, 10, 14. Kaya 2018, 251. Briant 2000, 905. Balcer 1988, 1 vd. Sevin 1982, II, 316, 319. Pajakovski 1981, 776 vd.

²³ Briant 2002, 742.

²⁴ Hdt. V.49.

²⁵ Ktesias, *Persica* XIII. 47. Strab. XIV.1.17. Athen. XII. 522. Olmstead 1948, 148. Katonia'nın Pers kralı II. Artakserkses tarafından Damates adlı bir Persliye verildi. Kaya 2018, 252.

²⁶ Thuk. I. 129. 1.

²⁷ Hdt. III. 120, 126.

²⁸ Hdt. III.127 vd.

²⁹ Hdt. V. 25.

³⁰ Hdt. III.127. Fakat Herodotos (Hdt. III. 120), Kyros tarafından atanan Oroites için "Sardeis Hyparkhos" u ifadesini kullandı.

söz edilirken diğer listelerde İonia'ya ilaveten "İonlar" adına da yer verildi³¹. Ayrıca İonia ve İonlar Dareios'un listelerinde ayrı satraplıklar olarak sayılsa da İonia'nın yönetimi için ayrıca tayin edilmiş bir satrap hiç olmadı. Bu nedenle her ne kadar adalardakiler de dahil İonia'dan vergi alındığı bilinse de ne "İonia Satraplığı" ne de adalardan oluşturulan satraplık gerçek birer satraplıktı. Onlar Sardeis satrabına bağlıydılar³². Dareios'un İskit seferi dönüşünde Sardeis satrabı olarak tayin ettiği kardeşi Artapharnes'in yalnızca satraplığın başkenti Sardeis'de değil, Magnesia ad Maendrum'da (Ortaklar) da satraplık sarayına sahip olmasının³³ nedeni budur.

İmparatorluk sınırları içindeki birçok yerde (örneğin Fenike'de) olduğu gibi İonia kentleri de belli bir özerkliğe sahipti. Kentlerin siyasal rejimlerine, yerel yönetimlerine, yani kent ve halk meclisiyle mahkemelerine ve yüksek kamu görevliliklerine (*arkhai*) dokunulmadı. Fakat genellikle Pers taraftarı tiranlar desteklendi³⁴. Birisi Susa'daki eski Persçe yazıtta, ikincisi Nakşi Rüstem'de, üçüncüsü Kserkses'in yazıtında olmak üzere satraplık listelerinde adına rastlanan Karia söz konusu olduğunda da durum farklı değildir. Zira Karia, II. Kyros tarafından tayin edilen Adosios hariç, yerli bir hanedan olan Hekatomnosların (*Hekatomnates*) yönetimine bırakıldığı MÖ 395 yılına kadar, bir satraba sahip olmadı. Başka bir ifadeyle Karia da İonia gibi gerçek bir satraplık değildi. Herodotos'un listesinde birinci satraplığın sınırları içinde sayılan³⁵ Karia, güney komşusu Lykia³⁶ ve kuzey komşusu İonia ile birlikte Sardeis Satrabı'nın sorumluluğundaydı. İonia ve Karia'nın Pers satraplık listelerinde adlarının sayılmış olmasının nedeni muhtemelen vergiler nedeniyle yapılan yeni düzenlemelerle ilgiliydi³⁷. Paphlagonia ve Kilikya da Karia gibi yerli hanedanların yönetimine bırakılmış satraplıklardı. Fakat her ikisi de Dareios'un satraplık listesinde sayılmadı. Yani onlar da gerçek birer satraplık statüsüne sahip değildiler. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere Pers Kralı I. Dareios döneminde mevcut bulunan bugünkü Türkiye topraklarındaki satraplıkların sayısı, Sardeis, Daskyleion,

³¹ Bisitun yazıtıyla (VI. 1. 12-7) Susa'daki Akadça yazılmış versiyonda (*DSaa* III.14-30) ve Kserkses'in yazıtında (*XPh*) tek isim (Yauna/İonia ya da İonlar) olarak verilmiştir. Nakşi Rüstem'deki yazıtta (*DNa* III. 15-30) İonlar ikiye ayrılmış olarak yer alır. Birisi sadece "Yauna" (İonia) şeklinde ifade edilirken, ikincisi "petasos (şapka) giyen İonlar" olarak tanımlanmıştır. Persepolis sarayının güney isnat duvarındaki yazıtta (*DPe* II.5-8) ise İonlar "anakara tarafında oturan İonlar" şeklinde tanımlanırken, Susa'daki Dareios yazıtında (*DSe*) "denizin karşı tarafında meskun bulunanlar" şeklinde tanımlanmıştır. İonlarla ilgili farklı tanımlamaların nedeni, İonia'nın yalnızca adalardan da vergi alınmıyor olmasıyla ilgili olabilir. Fakat ne adalar ne de İonia, ayrıca bir satraba hiçbir zaman sahip olmadıkları için gerçek bir satraplık değildiler. Bk. Yukarıda dn. 20 vd. Ayrıca bk. Briant 2002, 173. Olmstead 1948, 150, 225. Cameron 1943, 307 vd. Kuhrt 2007, 141 & 6.

³² Olmstead 1948, 44. Hellen kentlerinin içinde bulunduğu İonia satraplığına bir satrap tayin edilmemiş olmasının nedeni bilinmiyor. Muhtemelen kentlerin her birini bir tiran ile yönetmeyi düşündüler. Zira kentlerin herbiri kendi başına bağımsız bir siyasi kimliğe sahipti. Hellen kentlerini bir Hellen kentine tabi olması ya da bir monarkın etrafında merkezi bir hükümete bağlanmak gibi bir gelenek yoktu.

³³ Hdt. III. 122, 125.

³⁴ Olmstead 1948, 157. Sarıkaya 2016, 79.

³⁵ Hdt. III. 90.

³⁶ Lykia, Hekatomnos'un oğlu Mausolos'un döneminde Karia Satraplığı'na bağlandı. Bk. Sevin 2001, 107, 134.

³⁷ I. Dareios'tan sonra imparatorluk sınırlarına yeni ülkeler fethedilerek eklenmiş değildir. Fakat satraplıkların gözden geçirilip yeniden düzenlenmesi I. Dareios dönemiyle sınırlı kalan bir uygulama olmadı. Sonraki Pers kralları döneminde de satraplıklarla ilgili düzenlemeler yapıldı. Bazı satraplıkların sınırları birkaç satraplığın (eyaletin) birleştirilip bir satrabın (valinin) yönetimine verilmek suretiyle büyütülürken (Örneğin Sardeis Satraplığı) bazıları küçültüldü (örneğin Daskyleion). Bazıları ikiye bölündü (örneğin Kappadokia), bazen de yeni satraplıklar kuruldu (örneğin Büyük Phrygia). Yerli hanedanların yerini Pers kökenli bir satrap (Örneğin Karia ve Kilikia) alabildi. Bk. Casabonne 2012, 190. Casabonne 2007, 26. Frye 1976, 114.

Kappadokia, Trakya ve Armenia olmak üzere beşti. Bunlardan son ikisinin sahip olduğu toprakların bir kısmı bugünkü Türkiye sınırlarının dışındaydı.

Dareios'un satraplıklarının hangi kriteri temel alınarak yeniden düzenlendiği, Herodotos tarafından aktarılmış bilgilerde mevcuttur. Bu bilgilere göre I. Dareios'un satraplıkları kurarken iki temel kriteri olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki kraliyet hazinesi için toplanacak vergilerdi. Dareios vergileri sabitledi ki bu, II. Kyros'un Babil'in fethinden sonra kurmuş olduğu satraplık sisteminde olmayandı. Ayrıca I. Dareios'un vergi düzenlemesiyle birlikte altın ve gümüş ile tanışıldı. Pers standartlarına göre darp edilen sikkelerin altın olanına "*dareikos*", gümüş olanına "*siglos*" denildi³⁸. Kriterlerden ikincisi etnik farklılıklardı. Fakat ikincisi ilki lehine önemsiz olabilmisti. Zira etnik bakımdan farklı olmayan komşu halklar verginin gerektirdiği durumlarda farklı satraplıkların yönetimine/vergisine tabi kılınırken, birbirinden çok uzak halklar aynı satraplığa bağlanabilmişlerdi³⁹.

I. Dareios'un bir kriteri de öyle görülüyor ki satraplıklara tayin edeceği satrapların kimler olması gerektiğiyle ilgili olarak vardı. Zira onun tarafından tayin edilen satraplar, kraliyet ailesinin üyesiydiler ve bu üyelerin çoğu konumlarını I. Dareios'un yaptığı bir dizi evliliğe borçluydular. Evlilikle kurulan akrabalıkta Dareios'un iki muhatabı vardı. Bunlardan birisi Pers Krallığı'nın kurucusu olan II. Kyros'un ailesine mensup bulunan kızlardı. Bu kızlardan ikisi (Atossa ve Artystone) II. Kyros'un kızlarıydı. Üçüncüsü, Bardiya'nın (Smerdis) kızı Parmys'ti. İkinci muhtabı tahta çıkarken kendisini destekleyen ve kendisiyle birlikte sayısı yedi olan (Yediler) Pers soylularıydı. Onlar için hem evlilikler hem de satraplıklar bir ödül⁴⁰. Bu ödülün en büyük payı Gobryas ve Otanes aldı. Onlar I. Dareios'un hem damatları hem de kayın pederleri oldular. Zira Onlar Dareios'un kızlarıyla, Dareios da onların kızlarıyla evlendi. İki ailenin konumu sonraki nesilde sağlamlaştırıldı. Çünkü onların çocukları da karşılıklı evlilikler yaptılar. Örneğin Dareios'un oğlu ve halefi Kserkses, Otanes'in kızı Amestris ile evlenirken Dareios'un kızı Artazostre Gobriyas'ın oğlu Mardonius'a verildi⁴¹. Vergi, haraç gibi yükümlülükleri olmayan Yediler ve onların soyundan onların tayin edildikleri satraplıklar (Genç Kyros örneğinde olduğu gibi) özel bir statüye sahip oldular⁴².

Dareios, tahta çıktığında ilkin isyanları bastırmakla meşgul oldu. Hiçkuşkusuz bu isyanlar, devasa imparatorluğun yönetim bakımından mevcut şekliyle muhaza edilmesi durumunda sorun çıkaracağı fark edilmesini sağladı. II. Dareios'un devasa büyüklükteki imparatorluğunu denetim altında tutabilmek için karmaşık ve etkili bir organizasyona ihtiyaç duymasının nedeni buydu. Söz konusu ihtiyacın sonucu olan II. Dareios'un satraplık sisteminde her satraplığa (eyalete) bir satrap (vali) atandı. Satrapların görev süreleriyle ilgili bir sınırlamaya gidilmedi. Onların tayin edildikleri satraplıkların her biri, sınırları bakımından orta büyüklükte devlet gibiydi ve bu nedenle satraplar satraplıklarında yarı bağımsız bir kral gibi hüküm sürdüler. Hatta tayin edilen kimi satrapların hallefleri, oğulları ve torunları oldu. Başka bir ifadeyle bazı satraplıklarda köken bakımından Pers soylusu olan hanedan yönetimleri kuruldu⁴³. Bu tür hanedan yönetimlerinin Anadolu'da iyi bilinen ilk

³⁸ Casabonne 2012, 196. Brosius 2006, 20.

³⁹ Hdt. III. 89.

⁴⁰ Brosius 2006, 18. Frye 1976, 115.

⁴¹ Brosius 2006, 18.

⁴² Klinkott 2005, 52 vd. Sarıkaya 2016, 78. Her ne kadar Sardeis Satraplığı'na tayin edilenler (Örneğin Tissaphernes) gibi istisnalar olsa da Yediler ve onların soyundan onların tayinin yapıldığı iki satraplık dikkat çeker. Bunlardan birisi Kappadokia, ikincisi Armenia'dır. Bk. Diod. XXXI.19.1-40 (Kappadokia). Strab. XI.4.15 (Armenia). Ayrıca bk. Sarıkaya 2016, 79. Briant 2002, 136 vd., 589-590. Dandamaev 1989, 104, 260.

⁴³ Satraplıklarda Hanedan (dynastes) konusunda bk. Sarıkaya 2016, 78; 2015, 176 vd.

örneği Daskyleion (Persçe: Tyaiy Drayahya) Satraplığı'dır⁴⁴. Fakat hem Daskyleion'da hem de hanedan pozisyonunun geliştiği başka yerlerde satraplığın babadan oğula geçmesi her halükarda Pers Büyük Kral'nın onayını gerektiriyordu⁴⁵.

Tüm satrapların ikamet ettiği satraplık başkentindeki konutların inşasında Pers Büyük Kralının sarayı örnek alınmıştı. Pers Büyük kralına ait sarayın küçük modeli olan satrap saraylarının da hazine daireleri, arşivleri, kaleleri, garnizonları, muhafızları, çiftlikleri ve kendilerine özel av parkları (paradeisos) vardı⁴⁶. Satrap özel parkında av yapar, konutunda ziyafet verirdi. Kraliyet kültürünü gözetmek, bayram günlerini kutlamak, kraliyet ateşinin sönmemesini sağlamak gibi dinsel sorumluluklarını icra eder, başka halklar, uluslar ya da devletlerin elçilerini kabul eder, satraplık sınırları içindeki adli işlerde yargıçlık yaparlardı. Pers Büyük Kralı'nın onayını almak zorunda olduğu büyük meseleler hariç olmak üzere yerel düzeyde kararlar alabilmek, antlaşmalar yapmak yetkisine sahip bulunan satraplar, büyük kral adına miktarı belli yıllık vergileri toplarlardı, isyan gibi nedenlerin gerektirdiği durumlarda asker toplayarak bir ordu kurabilirler⁴⁷, aralarında dostları (*philoï*), masa arkadaşları (*homotrapezoi*), asa taşıyıcıları (*skeptoukhoi*), yargıçlar (*databara*), katip odası mensupları (*scribes, foinikites, grammateus*) olmak üzere satraplıklarının sınırları içinde kalabalık bir refakatçi grubuyla dolaşırlardı⁴⁸.

Satraplar, satraplıklarında kral adına tek yetkili değildir. Birisi genel yazman, diğeri satraplık merkezinde konuşlanmış bulunan garnizonun komutanı olmak üzere doğrudan kral tarafından tayin edilen ve bu nedenle her koşulda satrapın emrine uymak zorunda olmayan iki üst düzey yardımcı vardır. Bunlardan ilki, mahiyetindeki geniş görevliler ve garnizon komutanıyla birlikte satraplık sınırları içinde asayişin ve güvenliğin aksatılmadan sağlanmasından sorumludur. Gerektiğinde satrapa vekalet eder, satraplıkla ilgili raporlarını doğrudan Büyük Kral'a sunar. Vergi ve harçları toplamak ise yine doğrudan Büyük Kral tarafından tayin edilen ve Büyük Kral'a rapor sunmak zorunda olan hazinedarların (Eski Persçe: *Panzabara*) göreviydi. Fakat Pers Büyük Kralı, satrapları yalnızca tayin ettiği genel yazmanlar ve garnizon komutanlarıyla denetim altında tutmakla yetin-

⁴⁴ Bu satraplığın I. Dareios'un dönemindeki ilk valisi Sardeis satrapı Oroites tarafından oğuluyla birlikte öldürülen Mitrobates'ti (Hdt. III. 120, 126). Onun yerine Dareios'un İskit seferi sırasında Daskyleion satraplığı yaptığı bilinen Pers soylusu Megabazos atandı. I. Dareios'un İskit seferi dönüşünde Avrupa'da bıraktığı 80 bin askeri emanet ettiği bilinen ve satraplığı süresince tüm Hellespontos Bölgesi'ni fetheden Megabazos'tan (Hdt. IV. 143 vd.) sonra bu satraplıkta hüküm sürdüğü bilinen ilk satrap, Otanes oldu. I. Dareios'un İskit Seferi dönüşünde, MÖ 512 yılında, Sardeis'te bulunduğu sırada tayin edilen Otanes, selefinden fethedilmiş bir Hellespontos Bölgesi devralmıştı. Byzantion, Antandros ve Kalkhedon, Megabazos tarafından fethedilmiş, hatta bunlarla da yetinilmemiş Lesbos'tan (Midilli) temin edilen gemilerle Lemnos ve Imbros (İmroz) adaları da fethedilmişti. Bk. Hdt. V. 25 vd. Olmstead 1948, 150. Otanes'ten sonra Daskyleion satraplığı yapmış olduğu bilinen Artabazos ile birlikte Daskyleion Satraplığı'nda bir hanedan yönetimi başladı. Bk. Sarıkaya 2016, 78; 2015, 183. Olmstead 1948, 263.

⁴⁵ Brosius 2006, 48. Briant 2002, 338.

⁴⁶ Briant 2002, 67, 343. Daskylaion'daki Paradeisos (cennet) için bk. Ksen. *Hell.* IV. 15, 16. Bakır 2003, 10. Genç Kyros'un Kelainai'daki sarayı ve av parkı için bk. Ksen. *Anab.* I. 2.7 vd. Satrapın sahip oldukları konusunda bk. Sarıkaya 2016, 79.

⁴⁷ Satrapların yerel düzeyde antlaşmalar yapabildiğine adir örnekler için bk. Hdt. VI.42 (Artapharnes İyonya kentleriyle). Ksen. *Hell.* I.3.8 (Pharnabazos Atinalılarla). Büyük meselelerle ilgili iyi bilinen örnek İyonya İsyanı'nın patlak vermesi sürecinin başındaki Naksos Seferi'dir. Pers satrapı bu sefer için Büyük Kral'ın onayını almıştır. Bk. Hdt. V.31-32. Paralı asker toplamak konusunda en iyi bilinen örnek, Ksenophon'un *Anabasis* adlı eserinin yazılma nedeni olan Genç Kyros'tur.

⁴⁸ Wiesehöfer 2003, 102. Casabonne 2007, 27.

miyordu. Ayrıca her yıl müfettiş olarak tayin ettiği “kral gözü”, “kral kulağı” denen üst düzey görevliler vasıtasıyla da satraplıkları denetim altında tuttu⁴⁹.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Pers satraplıklarının bir listesi de Herodotos tarafından verildi. Fakat Herodotos'un *nomos* (çoğulu *nomoi*) dediği satraplıkların listesi, yıllık vergi ödeyen satraplıklarla sınırlıdır. Bu nedenle Pers imparatorluğunun satraplıkları bu listede sayılanlardan ibaret değildir⁵⁰. Dahası Herodotos'un listesi, Dareios'un kilerden hem sayısı hem de numaralı ve teferuatlı olmasıyla farklıdır. Zira Herodotos'un listesinde hem satraplıkların içinde meskun bulunan halklardan hem de satraplıkların ödeyeceği vergi miktarından söz edilmektedir. Ayrıca başta Herodotos olmak üzere diğer antik yazarlardan satraplıkların satrapları ve Anadolu'nun Pers hakimiyeti dönemindeki etnik yapısı hakkında fikir sahibi olabiliyoruz. Nitekim I. Dareios'un satraplık denen bu idari birimlerin (eyaletlerin) hepsinin başına bir yönetici atadığı, satrapların sınırlarını ırklara göre belirleyip herbirinin vergilerini tayin ettiği ve bunu yaparken kimi zaman komşu olanları birleştirdiği gibi, kimi zaman da sınır komşularını atlayıp, uzakta kalan bir ulusu şu ya da bu ırka bağladığı bilgisi Herodotos tarafından açıkça belirtilmiştir⁵¹.

Herodotos'un satraplık sayısını 20 olarak vermiş olduğu listesinde yer alan ilk dört satraplık bugünkü Türkiye toprakları içerisindedir. Bunlardan ilkinin, yani birinci satraplığı İonialılar, Asia Magnasialıları, Aiolisliler, Karialılar, Lykialılar, Milyashılar ve Pamphyialılar oluşturuyordu. Bu ilk satraplığın ödediği toplam yıllık vergi miktarı 400 *talanta* gümüş idi⁵². Herodotos'un listesindeki ikinci satraplığı, Mysia, Lydia, Lasonia, Kabalia ve Hytenneis oluşturuyordu. Bu satraplığın ödediği yıllık vergi miktarı 500 *talanta*'ydı⁵³. Herodotos'un sözünü ettiği bu iki satraplığın (birinci ve ikinci satraplık) tümü, Sparda (Sardeis) satrapına bağlıydılar⁵⁴. Yerli halkları kapsayan bu satraplığın sınırları içinde hiç kuşkusuz Herodotos'ta adlarından söz edilmeyen, Kybiratisliler, Pisidialılar, Isaurialılar gibi halklar da vardı⁵⁵. Pisidialıların yerli-dağlı, savaşçı ve özerk karakteri, Büyük İskender'in Pisidia'ya gelmiş olduğu tarihte de (MÖ 333) görüldü. Bölgenin Termessos ve Sagalassos gibi bazı yerleşmeleri İskender'e teslim olmamak için direndiler⁵⁶. Pisidia'nın komşu bölgesi olan Lykaonia da Herodotos'un adını saymadığı bölgedir⁵⁷. Bu bölge Genç Kyros'un isyan ettiği MÖ V. yüzyıl sonlarında fiilen Pers denetimine sokulabilmiş değildi ve Kappadokia Satraplığı'nın sınırları içindeydi. Pisidia ve Isauria halklarının özgürlüklerine düşkün savaşçı karakterininin MÖ IV. yüzyılın son yirmi yılına girildiğinde bile muhafaza edilmekte olduğu İskender'in halefi Perdikkas dönemine

⁴⁹ Hdt. I. 114; III.36. Aiskh. *Per.* 960; Ksen. *Kyr.* VIII. 6. 16. Arist. *Axar.* 91 vd., 124. Ayrıca bk. Olmstead 1948, 59. Sarıkaya 2016, 79. Ayrıca bk. Günaltay 1987, 35 vd. Casabonne 2012, 193. Tüm bu önlemlere rağmen satrap isyanı olasılığı sıfırlanamamıştır. Anadolu'daki isyancı satrapların en ünlüsü Ksenophon'un *Anabasis* adlı eserinde anlatılan 10 bin Hellen paralı asker ordusuyla Pers başkentine yürüyen Genç Kyros'tur.

⁵⁰ Frye 1976, 114.

⁵¹ Hdt. III. 89.

⁵² Hdt. III.90. Ayrıca bk. Briant 2002, 391.

⁵³ Hdt. III. 90. Ayrıca bk. Briant 2002, 391.

⁵⁴ Mellink 2006, 213.

⁵⁵ Herodotos'ta adları sayılmayan Pisidia ve Lykaonia adları, Ksenophon'un *Anabasis* adlı eserinde yer almakta ve Pisidialıların Mysialılar gibi Pers Büyük Kralı'nın topraklarında geniş ve zengin kentler kurduklarından, Lykaonialıların ise ovalarda bulunan tahkimatlı yerleri ele geçirip Pers topraklarını ekip biçmekte olduklarından söz edilmektedir. Ksenophon'un aktardığı bilgiler, en azından MÖ V. yüzyıl sonlarına doğru Pisidialılar ve Lykaonialıların özerk bir statüye sahip olduklarını işaret etmektedir. Bk. Ksen. *Anab.* III. 2. 23 vd.

⁵⁶ Arr. I. 27.5-7; 28. 2 vd.

⁵⁷ Bk. Yukarıda dn. 55.

ilişikin bilgilerden anlaşılmaktadır⁵⁸.

Herodotos'un üçüncü satraplığının sınırları dahilindekiler Phrygialılar, Asia Thrakları (Bithynialılar), Paphlagonialılar, Mariandynler, Kappadokialılar (Syrialılar) ve Hellespontos'un (Çanakale Boğazı) güneyinde meskun bulunanlardı. Bu bölgeler için uygun görülen yıllık vergi miktarı 360 *talanta*'ydı⁵⁹. Başkenti Daskyleion olan bu satraplığın (Daskylitis) sınırları içinde sayılan bölgelerin hakları, deniz kıyılarındaki bazı kentler hariç, Hellen değildi. Phrygia ve Bithynia'nın sakinleri Ege Göçleri çerçevesinde Anadolu'ya göç etmiş olan Phrygialıydı. Onlar Trak kökenli halklardı. Hiç kuşkusuz Phrygia Bölgesi de etnik bakımdan homejen değildi. Hitit bakiyesi topluluklar ile Phrygia Krallığı'nı yıkan Kimmer topluluklarının da aralarında olma ihtimali vardır. Miletos İsyanı patlak verdiğinde Phrygia'da yaşadığı bilinen bir kabile de Paionialıydı⁶⁰. Kappadokia adı zaten Hellence değil, Persçe'ydi (Katpatuka). Herodotos onlardan *Suriyeliler* diye söz etti. Bu nedenle bu bölgenin halkını, "Suriye Hititleri" de denen Geç Hititler oluşturuyordu. Kilikia ile birlikte II. Kyros'un Babil seferine gönüllü katıldığı bilinen Paphlagonia⁶¹, Anadolu'daki Pers hakimiyeti dönemi boyunca özerk konumunu muhafaza etti⁶². Bithynialılar ve Phrygialıların komşuları olan ve Hellespontos bölgesinin güneyinde meskun bulunan halklar, yani Troas Bölgesi sakinleri, kıyılardaki bazı kentler hariç Hellen değildi. Söz konusu bölge MÖ V. yüzyıl sonlarında Daskyleion satrapına tabi olan özerk bir statüye sahipti ve Zenis adlı bir Dardanoslunun yönetimi altındaydı⁶³. Fakat Herodotos'un üçüncü satraplık dahilinde saydığı bu halkların hiçbirisi, Kappadokia hariç, Dareios'un listelerinde söz edilmez. Bu listelerde Herodotos ve diğer antik kaynaklardan bildiğimiz satraplık merkezi Daskyleion'un adından da söz edilmez. Fakat Dareios'un MÖ 513 yılındaki İskit Seferi dönüşünde Persepolis'in çevre duvarının güney yüzeyine kazıtılmış olduğu yazıtında Dakyleion satraplığından "Tyaiy Drayahya" (deniz tarafında oturanlar) denilerek söz edildi⁶⁴.

Herodotos'un listesinde yer alan dördüncü satraplık, halkı Hellen olmayan Kilikia'ydı. II. Kyros tarafından yerli bir hanedanın kralı Syennesis'in yönetimine bırakıldığı bilinen⁶⁵ Kilikia'nın ödeyeceği yıllık vergi miktarı 500 *talanta* gümüştü ve bunun 140 *talanta*'sını Kilikia'da konuşlandırılmış atlı birliklere tahsis edildi. Ayrıca Kilikia'dan günde bir tane olmak üzere her yıl toplam 360 beyaz at isteniyordu⁶⁶. MÖ 478 yılında Kariyalı Kseinogoras'ın yönetimine bırakılmış olan Kilikia'nın son yerli hükümdarının adı, Tarkumuva'ydı. MÖ 360'lı yıllarda ise Kilikia'nın yönetimi bir Pers olan

⁵⁸ Perdikkas, bu bölgedeki Laranda (Karaman) ve Isaura'ya (Zengibar) saldırdı. Her iki kentin savaşçı halkı kendilerini imha etmek pahasını kentlerini Perdikkas'a karşı savundular. Kentler Perdikkas tarafından yerle bir edildi (bk. Diod. XVIII. 22). Bölgenin yerli-savaşçı karakterini muhafaza eden halkları Galatya Kralı Amyntas'a da sorun çıkarmış, sonunda onu öldürmüşlerdi. O zaman Homanadlar adıyla bilinen yerlilere boyun eğdirmek işi Roma'nın ilk imparator Augustus'a kalmış ve o, Galatya Eyaleti'ne tayin ettiği valiler sayesinde bölgesinin pasivizasyonu sağlamıştı.

⁵⁹ Hdt. III. 90; VII. 70 vd.; ayrıca bk. Briant 2002, 391.

⁶⁰ Hdt. V. 98; ayrıca bk. Kaya 2018, 264.

⁶¹ Ksen. Kyr. VI. 4 vd.; ayrıca bk. Kaya 2018, 246 vd.

⁶² MÖ V. yüzyılda Paphlagonia'da Korylos hüküm sürüyordu (Ksen. *Anab.* VII. 8. 24 vd.).

⁶³ Zenis ölünce halefi karısı Mania oldu. Mania Daskyleion satrapı Pharnabazos tarafından atandı. Bölgenin özerk statüsüne MÖ 394 yılında son verildi. Bk. Sevin 2001, 58 vd.

⁶⁴ Olmstead 1948, 150, 225.

⁶⁵ Hdt. I. 28, 74. Ksen. Kyr. I. 1. 4; VIII.6.8. Ayrıca bk. Olmstead 1948, 39.

⁶⁶ Hdt. III. 90.

Mazday'ın elindeydi⁶⁷. MÖ IV. yüzyıl ortalarına kadar yerli bir hanedanın yönetimine tabi olan Kilikia yerleşmeleri de öyle görülüyor ki, homojen değildi. En azından bu bölgede Mallos kentinin sakinleri, Büyük İskender'in ataları gibi Peloponnesos'daki Argos'tan göç ederek gelmişlerdi. İskender, sakinlerinin atalarıyla akrabalığına binaen Mallos'a özgürlük ve vergi muafiyeti bağışladı⁶⁸. I. Dareios'un listelerinde sayılmayan Kilikya Satraplığı'nın⁶⁹ sınır komşuları Katonia, Kappadokia ve Armenia'ydı. Kilikia'yı Kappadokia ve Armenia satraplıklarından ayıran sınırı ise Euphrates (Fırat) oluşturuyordu. Daha önce söz etmiş olduğumuz gibi Kappadokia, Herodotos'un üç numaralı satraplık sınırları içinde sayıldı. Herodotos'un Phrygia kolonu diyerek söz ettiği⁷⁰ Armenialılar ise I. Dareios'un listelerinde Kappadokia gibi ayrı bir satraplık olarak sayılırken Herodotos'un listesinde on üçüncü satraplığının sınırları içinde yer aldı. Herodotos'a göre 400 talanta vergi ödeyen bu satraplığın sınırları Armenia ve Karadeniz'e kadar komşu ülkeleri de kapsıyordu⁷¹.

Armenia Satraplığı'nın büyük kısmı bugünkü Türkiye topraklarının dışındaydı. Herodotos'un satraplık listesinden anlaşılmalıdır ki, bir kesimi itibarıyla bugünkü Türkiye sınırları içinde olan iki satraplık daha vardır. Bunlardan birisi on sekizinci, ikincisi on dokuzuncu satraplıktır⁷². Yıllık 200 *talanta* ödemekle yükümlü kılınan ilkinin sınırları içinde Matienler, Saspeirler ve Alarodiler sayıldı. İlki Armenia Satraplığı'nın kuzeybatı komşusu olan halklardandı. On dokuzuncu satraplık sınırları içinde meskun bulunan halkları ise Moskhiler, Tiberaniler, Mossynoikler, Makronlar ve Marlar oluşturuyordu⁷³. Son ikisi bugünkü Türkiye sınırlarının dışında, Hazar Denizi dolaylarında yaşıyorlardı.

Buraya kadar saymış olduğumuz Pers satraplık sistemi dahilinde bulunan halkların çokluğundan da anlaşılacağı üzere, Pers hakimiyeti dönemi Anadolu'nun etnik tablosu çok renklidir. Bu rekli yapı, Pers Krallığı'na verilmek zorunda olan kara ve deniz kuvvetleri dolayısıyla Pers Büyük Kralı Kserkses'in MÖ 480'deki Hellas seferinde çok bariz bir şekilde tebarüz eder. Kserkses'in seferine dahil olan satraplıklardan birisi Sparda (Sardeis) satraplığıydı. Herodotos'un listesinin ikincisini oluşturan bu satraplık içinde meskun bulunan halklar, etnik bakımdan homojen değildi. Pers kralı Dareios'un listesinde ayrı bir satraplık olarak sayılan, Herodotos'un satraplık listesinde ise birinci sıradada yer alan Ionia bölgesi ile bu bölgenin kuzeyindeki Aiolis bölgesinin kentleri Hellendi. Karia kıyılarındaki bazı kentler (Dor heksapolis'i) de Hellendi. Diğer meskun halklar farklı etnik kimliklere sahiptiler. Söz konusu etnik farklılıklar, Kserkses'in MÖ 480'deki Hellas Seferi'ne katılanların komutanlarıyla donanım ve giyim kuşamlarında yansıtıldı. Bu sefere 100 gemi göndererek dahil olan İonlar, beş gemiyle sefere katılan Kariyalılarla (Asya Dorları) birlikte Pers kralı Dareios ile Gobryas'ın

⁶⁷ Kaya 2018, 253. Kseinagoras, Syennesis ailesinden olabilir. Zira Karia kraliyet ailesi ile Synennesi kraliyet ailesi arasında evlilikle kurulmuş hanedan akrabalığının varlığı bilinmektedir. Bk. Kaya 2018, 278.

⁶⁸ Arr. II. 5. 9.

⁶⁹ Hdt. III. 90.

⁷⁰ Hdt. VII. 73.

⁷¹ Hdt. III. 93. Briant 2002, 391. Armenia, Doğu ve Batı olmak üzere iki ayrı satraplık olarak düzenlenmiş ve iki ayrı satrap tarafından yönetilmiştir. Ksenophon'un onbinlerinin dönüşü sırasında (MÖ V. yüzyıl sonu) Batı Armenia'nın satrapının adı Tiribazos'tu. Doğu Armenia'da hüküm süren satrap Orontes'ti. Her iki satrap da birkaç kızı olan Büyük Kral II. Arkserkses'in damadıydı. Tiribazos'in evlendiği büyük kralın kızının adı Amestris'ti. Orontes ise Büyük kralın Rhodogune adlı kızıyla evliydi. Bk. Plut. *Artak*. XXVII. 4. Ksen. *Anab*. IV. 4. 3.

⁷² Hdt. III. 94.

⁷³ Hdt. III. 94. Ayrıca bk. Briant 2002, 730.

oğlu Ariabignes komutası altında dahil olmuşlardı ve silah donanımları Hellen usulündeydi⁷⁴. Seferine 17 gemiyle katılan adalı Ionlar ile 60 gemiyle katılan Aioller donanımları bakımından Hellendi. Abydoslular dışında Hellespontos (Çanakkale Boğazı) kıyılarından gelenler ve Hellespontos'un Pontos (Karadeniz) kıyısında meskun bulunan komşularının donanımları da Hellendi ve onlar Kserkses'in seferine 100 gemiyle katılmışlardı⁷⁵. Sardeis Satraplığı dahilinde bulunan ve Kserkses'in Hellas seferine katılan bir diğer Hellen donanımlı halk, Troya kökenli bir halk olduğu söylenen Pamphyliyalıydı. Onlar Kserkses'in seferine 30 gemiyle dahil olmuşlardı⁷⁶. Lydialılar, donanım bakımından Hellenlere benziyorlardı. Fakat aynı satraplık içinde yer alan Mysialılarla Lasoniler ya da Kabelielerin techizatları tamamen farklıydı. MÖ V. yüzyıl sonlarında Pers Büyük Kralı'nın topraklarında geniş ve zengin kentler kurmuş olduğu bilinen Mysialılar⁷⁷, kendi ülkelerinin başlıklarını giyiyorlar, ellerinde küçük kalkanlar ve ateşte sertleştirilmiş demir kargılar taşıyorlardı. Her iki halk da Datis ve Artaphernes'in komutası altındaydılar⁷⁸. Fakat her iki bölgenin ve Ionia'nın temin ettiği filolar ve komutanları, I. Dareios'un oğlu Ariabignes'in emrindeydiler⁷⁹.

I. Dareios ve Kserkses'in Satraplık listesinde adı yer aldığı halde Herodotos'un satraplıklar listesinde ayrı bir satraplık olarak sayılmayan Karia'da Lygdamis'in kızı Kraliçe Artemisia hüküm sürüyordu. Karia kraliçesi Artemisia ve ataları Hellen değildi. Mensubu olduğu halk Karia'nın yerlileriydi ve onların ataları, MÖ II. binyıl Hitit çivi yazılı metinlerden bilinen Karkışa'nın meskun halkıydı⁸⁰. Karkışa'nın Hellence biçimi olan Karia'nın kraliçesi Artemisia'nın annesinin Giritli olmasından anlaşılacağı üzere Karialıların arasında muhtemelen Giritliler de vardı. Kserkses'in Hellas seferine emrindeki beş gemi ile bizat dahil olmuştu. Sidonlular (Fenikeliler) dışında Kserkses'in donanmasının en ünlü gemileri kraliçe Artemisia'nın Dor kentlerinden (Halikarnassos, Kos, Nisyros ve Kalymnos) temin edilmiş gemileriydi. Karia gemilerinin Artemisia dışındaki diğer komutanları şunlardı: Histiaios, Pigres, Damasithyos⁸¹.

Karia'nın güney komşusu Lykia, Herodotos'a göre Girit kökenliydi ve onlara önceden Termiller (Termilai) deniyordu. Günümüz araştırmalarının sonuçlarına göre ise Lykia, MÖ II. binyıl Hititçe çivi yazılı tabletlerden bilinen Lukka'nın Hellence'ye geçmiş biçimidir. Başka bir ifadeyle Lykialılar, MÖ II. binyıldan beri Lykia Bölgesi'nde meskun bulunan halklardı. MÖ II. binyılın Luvileleriyle eşleştirilen Lykialıların⁸² yerli karakteri Pers Büyük Kralı Kserkses'in Hellas seferinde de yansıtıldı. Zira Lykialıların temin ettiği gemilerin komutanı da Karialılarınki gibi yerli olan Kyberniskos'tu⁸³ ve Kyberniskos, kralın bu seferine 50 gemiyle katkıda bulundu. Savaşta göğüslük ve dizlik giyen Lykialıların saldırı silahı olarak taşıdıkları yayları kızılıcak ağacından, okları dikensiz kamış-

⁷⁴ Hdt. VII. 93-94, 97- 99. Karia ve Lykia için bk. Yukarıda dn. 36.

⁷⁵ Hdt. VIII. 93-95, 97.

⁷⁶ Hdt. VII. 91.

⁷⁷ Bk. Yukarıda dn. 55.

⁷⁸ Hdt. VII. 74.

⁷⁹ Hdt. VII. 92-94, 97-99.

⁸⁰ Bu konuda bk. Kaya 2017a, 263, 281, 346, 349.

⁸¹ Hdt. VII. 99. Artemisia'nın annesi muhtemelen Girit'in yerli halklarıydı. Hellenler MÖ II. yüzyılda bile Girit'in yerlilerine, onları kendilerinden ayırmak için "Eteogiritler" (Eski Giritler) diyorlardı. Bk. Strab. X. 4. 6. Ayrıca bu konuda bk. Kaya 2016, 79.

⁸² Lukka ve Lykia eşleştirmesi ve lukkalıların/Lykialıların Luviler olabileceği konusunda bk. Kaya 2018, 180 vd. Lykialıların Girit kökeni ve önceden onlara Termiller dedildiği konusunda bk. Hdt. VII. 92.

⁸³ Hdt. VII. 98.

tan yapılmıştı. Diğer saldırı silahlarını mızrak, kılıç ve hançer oluyordu. Keçeden yapılmış bir başlık giyen Lykialılar, omuzlarında attıkları bir keçi postu giyiyorlardı⁸⁴. Batı Anadolu'nun etnik taplosunu renklendiren bir başka halk, Lykia'nın iç kesimden komşusu olan Milyas'ta meskundu. Onlar, Kserkses'in Hellas seferinde Lydia'nın merkezi bölgesi Maionia'da (Gediz vadisi) meskun hakları olan Kabelieler ve Lasonilerle aynı birlikte savaştılar. Hystanes oğlu Bardes, onların hepsinin komutanıydı. Saldırı silahı olarak kısa kargı taşıyan Milyaslılar, giysileri kopçalarla tutturuyorlardı. İçlerinden bazıları Lykia yaylarına ve başlıklarına sahiptiler. Lasoniler ve Kabelieler Kilikalılar gibi donatılmışlardı⁸⁵. Kariyalıların doğu, Lydialıların güneydoğu komşuları olan, fakat Herodotos'ta adları anılmayan Pisidia ve Kibyrtis halkları da Sparda (Sardeis) Satraplığı'nın sınırları içindeydi⁸⁶. Muhtemelen onlar, yerel komutanlarının emrinde savaşacak şekilde ordu içinde yer almış durumdaydılar.

Herodotos'un listesinin üçüncü satraplığı, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Thukydidés'in "Daskylitis" (Daskyleion Satraplığı) dediği satraplığını tanımlıyordu. Pers satraplık listelerinde "Tyaiy Drayahya" adıyla anılmış olan bu satraplığın da etnik bakımdan homojen olmadığı Kserkses'in İ.Ö. 480 yılındaki Hellas seferine katılan halklar sayesinde bilinmektedir. Söz konusu halklardan birisi, Artabanos oğlu Bassakes'in komutasındaki Bithynialıydı. Asya Thrakları adıyla bilinen Bithynialılar, tilki derisinden başlıklar giyiyorlardı. Zırhlıydılar ve zırh gömleklerinin üzerinde geniş alacalı pelerinleri vardı. Saldırı silahı olarak mızrak ve kısa hançer taşıyorlardı. Savunma silahı olarak kullandıkları kalkanları küçük ve hafifti⁸⁷. Sözü etmiş olduğumuz Asia Thrakları (Bithynler) MÖ II. binyılın son iki yüzyılında meydana gelen büyük Göçler (Ege Göçleri) çerçevesinde Thrake'den (Trakya) Anadolu'ya geçen kabilelerdi. Eski adı Propontis olan bugünkü Marmara Denizi'nin doğusunu içine alan bölgenin (Bithynia) sakinleri olan bu halklara MÖ V ve IV. yüzyıllarda Asia Thrakları denilmekteydi⁸⁸. Komşuları Mysialılarla Bithynialılar arasında etnik bakımdan bir fark galiba yoktu. Onlar da Thrak kökenliydi⁸⁹. Paphlagonialılar, Hellenlere göre Hellen değil, barbardi⁹⁰ ve onların ülkesinin MÖ II. binyıl sakinleri, Hitit Çağı Anadolu'sunun sakinleriydi.⁹¹ Silah donımları bakımından Hellenlerin Suriyeliler dediği Kappadokialılar ile Ligyesler, Matienler, Mariandinlere benzemeleri de bu olasılığa işaret eder. Fakat bu beş halk Kserkses'in ordusunda aynı komutanın emrinde savaşmadılar. Paphlagonialılar ve MÖ II. binyılın Mitannileriyle eşleştirilen Matienlerle birlikte Megasidros oğlu Dotus'un komutası altındaydılar. Mariandyenler, Ligyesler ve Kappadokialıların (Kappadokialılar) komutanları ise Dareios'un oğlu Gobrias'tı⁹². Xenophon'un *Kyropaidia* adlı eserinde aktarmış olduğu bilgilere göre ise Paphlagonia, II. Kyros döneminde her hangi bir Pers satrapına bağlanmış değildi⁹³. Phrygialılar da Asia Thrakları gibi aynı göçler çerçevesinde ve aynı bölgeden göç ederek Anadolu'ya gelmiş ve MÖ II. binyılda Hititlere ait olan

⁸⁴ Hdt. VII. 77; 92.

⁸⁵ Hdt. III. 77.

⁸⁶ Mellink 2016, 213.

⁸⁷ Hdt. VII. 76.

⁸⁸ Hdt. VII. 75. Ksen. *Anab.* VI. 4. 1.

⁸⁹ Hdt. VII.75.

⁹⁰ Ksen. *Anab.* I. 8. 5. Herodotos (VII. 72) Kappadokia halkından Suriyeliler diye söz eder. Ona göre Hellenlerin Suriyeliler dediği halka Parsler Kappadokialılar diyordu.

⁹¹ Kaya 2017a, 119 vd., 162 vd.

⁹² Hdt. VII. 72.

⁹³ Paphlagonia'daki Pers denetimi MÖ 375 yılına kadar kurulmuş değildi. Bk. Kaya 2017b, 75.

toprakları istila edip oraya yerleşmiş ve yerleştikleri bu ülkenin kendi adlarıyla (Phrygia) anılmasını sağlamışlardı. Onların daha maceracı olan grupları doğu yönünde ilerleyerek Asur ülkesine saldıran ve Asurlular tarafından Muşkiler adıyla bilinen kabilelerdi⁹⁴. Muhtemelen onlar da Kappadokia'nın sakinleri oldular ki bu, Herodotos'un yaşadığı MÖ V. yüzyılda eski Hellenlerin Perslerin Kappadokia (katpataka) dediği bölgenin sakinlerini "Suriyeliler" adıyla biliyor olmalarının tarihsel geçmişinin izahı anlamında önemlidir⁹⁵.

Hiç kuşkusuz Hellenlerin Suriyeliler dediği Kappadokia'nın demir devri sakinlerini Geç Hititler oluşturuyordu. Muhtemelen onların bir grubu, Asur, Kimmer ve Medlerin bölgedeki hakimiyetleri sırasında daha kuzey çekildiler. Eğer öyleyse Tibarenler, Demir Devrinin "Tabal" adıyla bilinen devletin sakinleriydiler⁹⁶. Fakat sözünü etmiş olduğumuz bu halklar, yani Paphlagonialılar, Phrygialılar, Maryandinler ve Kappadokialılar (Suriyeliler), Tibarenlerle aynı komutanın emrinde toplanmadıkları gibi silah donanımları ve giyimleri bakımından da homojen değillerdi. Paphlagonialılar, örme başlıklar, bacaklarının yarısına kadar gelen kendilerine özgü pabuçlar giyorlardı. Saldırı silahı olarak kargılar, mızraklar ve hançerler taşıyorlardı. Savunma silahlarını ise küçük kalkanlar oluşturuyordu. Phrygialıların donanımları ise Paphlagonialılarınkine çok benziyordu. Küçük farklar dışında aynı donanıma sahiptiler⁹⁷. Fakat Phrygialılarla Paphlagonialılar aynı Pers komutanın emrinde değildiler. Phrygialılar, kolonları olan ve aynı geleneklere sahip bulunan Armenialılarla⁹⁸ birlikte Pers Kralı I. Dareios'un kızlarından birisiyle evli Artokhmes'in komutası altında toplanmışken, Paphlagonialılar, daha önce de söz etmiş olduğumuz gibi Matienlerle birlikte Megasidros oğlu Dotos'un emrindeydiler. Üçüncü satraplık sınırları içinde sayılan Maryandinler ile Hellenlerin Suriyeliler dediği Kappadokialılar ise I. Dareios'un Artystone'den olma oğlu Gobriyas'ın komutası altındaydılar⁹⁹. Fakat Matienler, üçüncü satraplık sınırları içinde değil, ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi Saspeirler ve Alarodilerle birlikte on sekizinci satraplığın meskun halklarını oluşturuyorlardı¹⁰⁰.

Bugünkü Türkiye'nin Demir Devri'nin renkli etnik yapısında farklılığıyla kendisini gösteren bir diğer halk da Kilikialılardı. Herodotos'un listesinde¹⁰¹ dördüncü satraplığını oluşturan, daha önce Hypakhaılar (*Hypaikaioi*) adıyla bilinen Kilikialılar, Kserkses'in odusuna Oromedon oğlu Syennesis adlı krallarının komutası altında 100 gemiyle katılmışlardı ve kendi ülkelerinin başlıklarını giyiyorlardı. Yün gömlek giyen her Kilikialı asker saldırı silahı olarak iki mızrak ve Mısırlılarınkine benzeyen bir kılıç taşıyorlardı. Savunma silahı olarak onlar, tabakalanmış öküz derisinden yapılmış kalkan

⁹⁴ Kaya 2017a, 115 dn. 5, 385 vd; Kaya 2017b, 71.

⁹⁵ Hdt. VII. 72. Kaya 2017b, 71. Olmstead 1948, 241.

⁹⁶ Kaya 2017b, 74 dn. 70,

⁹⁷ Hdt. VII. 72-73.

⁹⁸ Dareios'un satraplık listelerinde Armenia ayrı bir satraplık ismi olarak kaydedilmiştir. Herodotos'un listesinde ise On üçüncü satraplık sınırları içindeydi. Bu satraplık kapsamından olan diğerleri şunlardı: Paktyika ülkesi, Armenia'nın komşuları onların Karadeniz kıylarına olan yerlerdeki komşuları. Bu satraplığın ödediği yıllık vergi ise 400 talanta idi (Hdt. III. 93). Ksenophos'un komutasındaki on bin Hellen askeri Armenia içinden geçmişti. Bk. Ksen. *Anab.* IV. 3. 1 vd.

⁹⁹ Hdt. VII. 72-73.

¹⁰⁰ Hdt. III. 94.

¹⁰¹ Hdt. III. 90.

taşıyorlardı¹⁰².

Daha önce söz ettiğimiz gibi Herodotos'un satraplık listesinin on üçüncüsünü Armania'nın içinde bulunduğu Pers Satraplığı oluşturuyordu. Bu satraplığın Ksenophon'un Batı Armenia (Küçük Armenia) dediği kesimi bugünkü Türkiye sınırları içindeydi. Bu kesimin merkezi bölgesini eski Urartu Krallığı'nın toprakları, yani Van Gölü bölgesi, Fırat Irmağı'nın kaynaklandığı bölge oluşturuyordu¹⁰³. Söz konusu bölge, MÖ 401 yılında yapılan Kynaksa Savaşı'ndan sonra Ksenophon'un komutanlığında Tigris (Dicle) Nehri'ni, bu nehrin akış yönüne ters istikamette takip ederek Trapezos'a (Trapzon) ulaşan 10 bin Hellen askerinin Armenia içinden geçmiş olmasıyla iyi bilinmektedir¹⁰⁴. Ksenophon'un aktardığı bilgilere göre MÖ V. yüzyıl sonlarına doğru Armenia satrapı Orontas'tı. Onun yardımcısı Tiribazos ise güney sınırında Batı Armenia'nın (Küçük Armenia) yönetiminden sorumluydu¹⁰⁵. Kentrites Nehri (Botan çayı) Armenia ile Kardukhların sınırını oluşturuyordu¹⁰⁶. Fakat bugünkü Cizre ve dolaylarında yaşayan dağlık bölge kabileleri Kardukhlar (Kardukhoi), kendi geleneklerine göre yönetilen özerk bir statüye sahiptiler. Onların kuzey komşuları Batı Armenialılar köylerde meskun bulunan kabilelerdi. Her iki kabilenin de kentleri yoktu. Bu satraplığın sınırları içinde Herodotos'un listesinde adları sayılmayan başka kabileler de vardı. Bunlardan birisi Khalibler, ikincisi Taokhlar, üçüncüsü Phasisliler (Pasinsu civarı) idi¹⁰⁷. MÖ IV. yüzyıl sonlarında Ksenophon komutasındaki Hellen askerlerini takip eden Armenia'nın satrap yardımcısı Tiribazos'un paralı askerlerini oluşturan Khalibler ve Taokhlar, bugünkü Erzurum ve Bayburt illerinin bulunduğu bölgenin meskun halklarıydı. Phasisliler, bugünkü Erzurum'un kuzeydoğusunda meskun bulunan Taokhların güneyinde Phasis (Pasinsu) ile Arsakes Nehri civarında meskundular.

Herodotos'un 200 *talanta* vergi ödemekle yükümlü kılınan on sekizinci satraplık sınırları içinde Saspeirler (Saspeires), Matienler (Matienoi) ve Alarodiler (Alarodioi) olmak üzere üç halk sayıldı¹⁰⁸. Bu üç halktan ilki bugünkü Türkiye topraklarının dışındaydı. Herodotos'a göre onlar, Kolkhis ve Media arasında, Akbatana'nın (Ekbatan) karşısında Karadeniz dağları doğrultusunda meskun halklardı. Matienler, Media'nın kuzeybatısında meskundular. Onlar, MÖ II. binyıl halklarından birisi olan Mitannilerin bakiyeleri olabilir. Matienlerin komşuları olan Alarodilerin ise Tevrat'ta Ararat

¹⁰² Hdt. VII. 91, 98. Herodots'a (VII. 91) göre Kilikia'nın adı, Kiliks'ten türetilmiştir ve Kiliks, Fenikeli Agenor'un oğlunun adıdır. Kiliks'ten Kilikia adı türetilmeden önce ise bölgenin adı Hypakhai'dı.

¹⁰³ Kuhrt 2013, 239 (MÖ 543).

¹⁰⁴ Ksen. Anab. IV. 3. 1 vd.

¹⁰⁵ Ksen. Anab. IV. 4. 1 vd; IV.4.18. Tiribazos hakkında ayrıca bk. Ksen. Hell. IV.8.16; V.1. 28 vd. Diod. XV. 9. 1 vd.

¹⁰⁶ Ksen. Anab. IV. 3. 1. Herodotos'ta hiç sözü edilmeyen Kardukhlar için ayrıca bk. Ksen. Anab. III. 5. 15, 17; IV. 1. 8-11; 3. 1-30; 4 vd. Strab. XVI. 1. 24. Plin. HN. VI. 44. Diod. XIV. 27. Akhaimenesler dönemi sonrasında "Kardukhoi" formunun yerine daha çok "Gorduyene" formu kullanılır. Bk. Olmstead 1948, 241 dn. 36. Herodotos'un eserinde ne Karduklardan ne de Ksenophon'un, komutanlığını yaptığı Hellen askerle birlikte Armenia içinden kuzeye doğru ilerlerken içinden geçtiği köylerde meskun bulunan halkların adlarından, Khalipler hariç, söz edilir. Herodotos'un satraplık listesinde Khaliblerin adı yer almaz. Fakat Kserkses'in seferine katılan kabilelerden birisini de öyle görüyor ki onlar oluşturuyordu. Herodotos'a (Hdt. I. 28) göre onlar, Halys (Kızılırmak) Nehri'nin doğusunda yaşıyorlardı. Pers büyük kralı Kserkses'in Hellas seferinde deriden yapılmış küçük kalkanlarıyla, Lykia işi mızraklarıyla ve öküz boynuzlu sorguçlarla bezenmiş bakır başlıklarıyla yerlerini almış olan kabileler de onlardı. Bk. Hdt. VII. 76.

¹⁰⁷ Ksen. Anab. IV. 4. 18. Ayrıca Ksenophon ve onbinlerinin içinden geçtiği Karadeniz halklarıyla ilgili olarak bk. Brosius 2010, 29 vd. Şahin 2010, 98 vd.

¹⁰⁸ Hdt. VII. 72 (Matienler), 79 (Alarodiler, Saspeirler).

olarak anılan “Urartular” olabileceği düşünülmektedir¹⁰⁹. Meskun buldukları bölgelerinde kendi inançları, gelenek ve göreneklerine göre yaşamlarını sürdüren bu halklar, öyle görüyor ki yerel egemen ya da yarı bağımsız güçler değildiler¹¹⁰. Zira bu kabilelerin hepsi de Pers Büyük Kralı Kserkses’in MÖ 480’deki Hellas seferine katıldılar ve onların hiçbirisi kendi krallarının emrinde savaşmadılar. Onlar, Pers kralı Kserkses’in ordusunda bir Persli komutanın emrine tahsis edilmiş olarak yer aldılar. Matienler, Paphlagonialılarla birlikte Megasidoros oğlu Dotus’un komutasındaydılar. Alarodiler ve Saspeirlerin komutanı Siromitres oğlu Maisistios’tu¹¹¹.

Ksenophon’un *Anabasis* adlı eserinden anlaşılmaktadır ki Anadolu’nun Doğu Karadeniz bölgesi ve kuzeydoğu Anadolu bölgesinin Pers hakimiyeti dönemi Anadolu’nun renkli taplosuna katkısı, buraya kadar saydıklarımızla sınırlı değildir. Moskhlar (Moskhoi), Tibarenler (Tibareni), Mossynoikler (Mssynoikes) ve Driloslar da bu renkli taploda yerlerini almış olan kabilelerdi. Herodotos, bu halklardan ilk dördü ile Makronları (Makroni), ondokuzuncu satraplık sınırları içinde sayar. Onların Pers Büyük Kralı’na ödedikleri toplam yıllık vergi miktarı 300 *talanta*’ydı¹¹². Bunlardan Moskhların başlıkları ağaçtandı. Saldırı silahı olarak sapı kısa, uçları sivri ve uzun olan mızrak taşıyorlardı. Savunma silahları ise küçük bir kalkandı. Tibarenler, Makronlar ve Mossynoiklerin silah donanımları da Moskhlarınki gibiydi. Marlar ise kendi yurtlarına özgü örgü başlık, küçük bakır kalkan ve mızrak taşıyorlardı¹¹³. Aralarında en farklı olanı ise Mossynoiklerdi. Ahlak ve adet bakımından hiçbir ulusa benzemeyen Mossynoikler, başkalarının gizli yaptığı şeyleri onlar alenen yaparlardı, kendi kendilerine konuşurlar, gülerlerdi¹¹⁴. Ayrıca Kserkses’in Pers seferinde bu halkların hepsi aynı Persli komutanın emrine verilmiş de değildi. Moskhiler ve Tibarenlerin komutanı I. Daireios’un oğlu Ariomardos’tu¹¹⁵. Makronlar ile Mossynoikler, Hellespontos kıyısındaki Sestos (Açıkbaş limanı) kentinin valisi Khorasmis oğlu Artaykes’in komutası altında toplanmışlardı. Marların ve onlar gibi Anadolu’nun Doğu Karadeniz kıyılarında meskun bulunan Kolkhislilerin Persli komutanı ise Teaspis oğlu Pharandates’ti¹¹⁶. Bu halkların hepsi, Ksenophon’un *Anabasis* adlı eserinde de anlatıldı. Onlar da Tigris boyunca kuzeye doğru yürüyerek Trapezos’a (Trapzon) ulaşmayı başaran 10 bin ücretli Hellen askerinin içinden geçtiği toprakların sakinleriydiler¹¹⁷.

Moskhiler, Asur kayıtlarında sözü edilen Muşkiler; Tibarenlerin de daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Tabal ile akrabalıkları olabilir¹¹⁸. Ksenophon’un on bin Hellen askerinin içinden geçtiği Kolkhis’in halkı (Kolkhisliler) ağaçtan bir başlık giyiyor, savunma silahı olarak tabakalanmış deri-

¹⁰⁹ Kaya 2017b, 71. Olmstead 1948, 241.

¹¹⁰ Ksenophon (*Anab.* III. 5.15; VII. 8. 25) Pers Büyük Kralına bağımlı olmayan kabileleri not eder. Onun notuna göre Büyük Krala bağımlı olmayan kabileler şunlardır: Karduklar (Kardoukhoi), Khalibler (Khalybes), Makronlar (Makrones), Kolkhlar (Kolkhoi), Mossynoikler, Tibarenler. Karduklarla birlikte Büyük Kral bağımlı olmayan diğerleri (Khaldailar, Taokhlar) için ayrıca bk. Ksen. *Anab.* III. 5.15; V. 5. 17. Söz konusu kavimlere ilişkin daha detaylı bilgi için ayrıca bk. Arslan 2005, 80 vdd; 114, 119 vdd.

¹¹¹ Hdt. VII. 79.

¹¹² Hdt. III. 94.

¹¹³ Hdt. VII. 78-79. Strab. XII. 3. 1, 18 vd. Tibarenler, Mossynoikler ve Makronlar meskun oldukları bölge için bk. Arslan 2007, 31 vd.

¹¹⁴ Ksen. *Anab.* V. 4. 34.

¹¹⁵ Hdt. VII. 72, 78, 79.

¹¹⁶ Hdt. VII. 79.

¹¹⁷ Ksen. *Anab.* IV. 8. 9, 23; V. 2. 1; 3. 2; 7. 2 vd.

¹¹⁸ Bk. Yukarıda dn. 83.

den yapılmış bir kalkan taşıyordu¹¹⁹. Herodotos'a göre meskun oldukları bölgeye Mısır'dan gelmişlerdi. Herodotos, bu göçün delili olarak Kolkhislilerin sünnet olduğu bilgisini gösterir. Zira ona göre Kolkhis dışında erkeklerin sünnet olduğu diğer halklardan birisi Mısırlılar, diğeri Etiyopyalılardır¹²⁰. Bugünkü Trapzon'un doğusunda meskun bulunan Kolkhislilerin saldırı silahı olarak kullandıkları mızrakları kısa, kılıçları eğriydi¹²¹. Fakat Kolkhisliler, Herodotos'un vergiye tabi olarak saydığı satraplıkların herhangi birine bağlı değildi. Zira onlar İran egemenliğinde sayılıyordu ve bu nedenle armağanları kendiliklerin beş yılda bir sunuyorlardı. Sundukları armağan 100 oğlan ve 100 kızdı¹²². Kolkhis ülkesinin batısından itibaren bugünkü Türkiye topraklarının Karadeniz'e kıyısı olan bölgelerinde ise Hellenlerce kolonize edilmiş, Trapezos, Sinope, Kerasos, Kotyora ve Herakleia Pontike gibi kentler vardı¹²³.

Sonuç olarak Anadolu'daki Pers satraplıkları ve satrapları bakımından II. Kyros dönemi, Babil'in fethinden önce ve sonra olmak üzere ikiye ayrılabilir. İlk dönemde Kyros, tahsil edilecek vergiler bakımından fethettiği ülkelerin hükümdarlarının varisi oldu. Vergilerin toplanması için bir sorumlu tayin eden Kyros, fethettiği ülkelerde barışın korunması göreviyle komutanlar atadı. Onlara Pers dilinde *ksaçapavan* (Hellence *Satrapes*), yani *krallığın koruyucusu* deniyordu. Kyros, Babil'in fethinden sonraki dönemde imparatorluk mekezi yönetimini satraplar atayarak kurmaya başladığı satraplık sistemiyle güçlendirmek ihtiyacı duydu. Onun tarafından kurulan bu sistemde vergilerin toplanmasında satraplara yardımcı olacak yardımcılar da vardı. Fakat onun tarafından kurulan bu sistemin imparatorluk merkezi yönetimini yeterince güçlendirmemiş olduğu Kyros'un oğlu ve halefi Kambyzes'in ölümünden sonra anlaşıldı. Satraplıklarda patlak veren isyanlar imparatorluğa dağılma tehlikesini yaşattı ve bu tehlike, imparatorluk tahtını bir darbeyle ele geçiren I. Dareos'un satraplık sistemini yeniden gözden geçirmesinin nedeni oldu. Onun tarafından kurulan karmaşık satraplık sisteminde satraplıkların sayısı ve büyüklüğü, vergiler ya da fetihler nedeniyle değişebildi. Pers Büyük Kralı tarafından tayin edilen vali/satrap (*ksaçapavan/satrapes*) satraplığın en üst yöneticisi oldu. Satraplığın yönetiminde valiye sivil ve askeri işlerinde yardımcı olacak sorumlu yöneticiler atandı. Bunlardan birisi garnizon komutanıydı. Yardımcılar da bizzat Pers Büyük Kralı tarafından atandı. Ayrıca satraplıklar Pers büyük kralı tarafından tayin edilen müfettişlerce denetlendi. Satraplar, Dareios'u tahta çıkaran Yediler arasından tayin edildi.

Dareios tarafından Anadolu'da üç gerçek satraplık (Sardeis, Daskyleion, Kappadokya) kuruldu. İlk iki satraplığın sınırları içinde bulunan Hellen kentlerinin özerk yapılarını korumalarına izin verildi, fakat Pers taraftarı tiranlar desteklendi. Kimi bölgeler yerli hanedanların yönetimine bırakılırken kimi halklara vergi muafiyeti tanınarak satraplık sisteminin dışında tutuldu. Satraplıkların sınırları belirlenirken vergiler ve etnik yapılar olmak üzere iki kriter temel alındı. Ancak bu kititler satraplıkları homojen yapacak şekilde tasarlanmadı. Hemen her satraplıkta çok sayıda farklı dil konuşan farklı geleneklere sahip, farklı silahlar kullanan topluluklar ve halklar vardı. Daskyleion ve Sardes satraplıklarının Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerinin meskun halkı Hellendi. Ege Göçleri'nden sonra söz konusu kıyı bölgelerine yerleşen Hellenlere Aioller, Ionlar ve Dorlar deniliyordu. Kolonizasyon Dönemi'nde Marmara, Boğazlar ve Karadeniz kıyılarında kurulan Hellen kolonileri, söz

¹¹⁹ Hdt. VII. 79. Kolkhislerin meskun olduğu bölge için bk. Arslan 2007, 31 vd.

¹²⁰ Hdt. II. 104.

¹²¹ Hdt. VII. 78-79.

¹²² Hdt. III. 97.

¹²³ Ayrıca bk. Arslan 2005, 1 vdd.; 2007, 16 vdd.

konusu bölgelerin entik tablosunu renklendirdi. İç kesimler ise Hellen olmayan halkların ülkesiydi. Giyim, kuşam, silah donanımlarıyla, yaşam kültürleriyle birbirine benzemeyen iç kesimin hakları şunlardı: Bithynler (Asya Trakları), Mysialılar, Paionlar, Phrygialılar, Lydialılar, Maionialılar, Kariyalılar, Lykialılar, Milyaslılar, Pamphyialılar, Pisidialılar, Isaurialılar, Lykaonialılar, Kilikyalılar, Katonialılar, Kappadokialılar, Paphlagonialılar. Saydığımız bu halklardan en azından ilk beşi Ege Göçleri çerçevesinde Anadolu'ya göç eden Trak kökenli halklardı. Diğerleri Hitit Çağı Anadolu'suyla Anadolu'nun güney ve güneybatısında ülkelerin bir sonraki bin yılda (Demir devri) da meskun hakları (Hititler, Luviler, Arzavalılar, Kizzuvatnalılar, Aramiler, Giritliler vd.) idiler. "Suriyeliler" adıyla da bilinen Kappadokia ve Katonia halkının ve muhtemelen Kilikya'nın sakinleri Geç Hititlerdi. Büyük olasılıkla onların da geçmişinde Hitit Çağı Anadolu'sunun (Hititler, Luviler, Hurriler vd.) halkları vardı. Fırat'ın doğusunda Doğu ve Kuzeydoğu Anadoluyla Kuzeydoğu Karadeniz bölgelerinde meskun bulunan halklar ise şunlardır: Karduklar, Armenialılar, Khalibler, Taokhlar, Phasisliler, Alarodialılar (Urartular?), Marlar, Makronlar, Mosklar (Muşki/Kaşka?), Tibarenler (Tabal halkı?), Matienler (Mitanniler?), Mossynoikler. Bu kabileler ya da halkların ataları Kaşkalar, Urartular, Mitanniler, Geç Hititler, Phrygialılar (Muşkiler), Kimmerler ve İskitlerde aranabilir. Fakat Kolkislielerin Mısır kökenli olduğu iddiasının kanıtı (sünnet) çok güçlüdür. Anadolu'nun etnik çeşitliğine hiç kuşkusuz Persler de katkıda bulundular. Onların katkısı satraplık merkezlerinde ikamet eden valiler, yardımcılar, Pers garnizonlarıyla sınırlı kalmadı. Keşfedilen yazıtlar bu katkının çok daha fazla olduğuna işaret etmektedir¹²⁴.

---

¹²⁴ Anadolu'daki Pers varlığı konusunda bk. Hornblower 1983, 71 vd.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

- Aiskh. *Per.* (Aiskhylos, *Persika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Aeschylus, *Suppliant, Maidens, Persians, Prometheus, Seven Against Thebes*, vol. I. With an English translation by H. W. Smyth, London 1922 (Loeb Classical Library).
- Arist. *Axar.* (Aristophanes, *Axarneis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Aristophanes, *The Acharnians, The Clouds, The Knights, The Wasps*, with an English translation by B.B. Rogers, London 1930 (The Loeb Classical Library).
- Arr. (Arrianos)
Kullanılan Metin: Arrian, *Anabasis of Alexander*, Books I-IV. With an English Translation by E. I. Robson London 1967 (The Loeb Classical Library).
- Athen. (Athenaios, *Deipnosophistai*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Athenaios, *The Deipnosophists of Atheneus of Naucratis*. With an English translation by C. B. Gluck, London 1951 (The Loeb Classical Library).
- Diod. (Diodorus Siculus, *Bibliothèque Historique*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodoros of Sicily*. With an English translation by C. H. Oldfather. London 1947 (The Loeb Classical Library).
- FGrHist* (Kullanılan Metin: *Die Fragmente der griechischen Historiker*. Ed. F. Jacoby I-XV, Berlin-Leiden 1923-1958.
- Hdt. (Herodotos, *Historiae*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: Herodotus, vols. I-IV. With an English translation by A. D. Godley. London-New York, 1922, 1975 (The Loeb Classical Library).
Herodot Tarihi. Çev. M. Ökmen. Ankara 1979.
- Ksen. *Anab.* (Ksenophon, *Anabasis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Ksenophon, *Anabasis*. With an English translation by C. L. Brownson, Books I-VII. London 1961 (The Loeb Classical Library).
- Ksen. *Hell.* (Ksenophon, *Hellenika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Ksenophon, *Hellenica*. With an English translation by C. L. Brownson. London 1961 (The Loeb Classical Library).
- Ksen. *Kyr.* (Ksenophon, *Kyropaedia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Ksenophon, *Cyropaedia*. With an English translation by W. Miller. London 1947 (The Loeb Classical Library).
- Ktes. *Per.* (Ktesias, *Persika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ktesias' History of Persia: Tales of the Orient*. Transl. L. Lewellyn-J. Rabson. London-New York 2010.

- Plin. *Nat.* (Plinius, *Naturalis Historia*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: Pliny, *Natural History*, vol. II (Libri III-VII). With an English translation by H. R. Rackham, Cambridge, Mass.-London 1961 (The Loeb Classical Library).
- Plut. Artak. (Plutarkhos, Artakserkses)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plurarch's Lives*, vol. XI: *Aratus, Artaxerxes, Galba and Otho*. With an English translation by B. Perrin. London 1954 (Loeb Classical Library)
- Strab. (Strabon, *Geographika*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Geography of Strabo*, vols. V-VI (Books: XI-XIV). Transl. by H. L. Jones. London 1961-1962 (The Loeb Classical Library).
Antik Anadolu Coğrafyası-Geographika: XII-XIV. Çev. A. Pekman). İstanbul 1993.
- Thuk. (Thukydides)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, Vol. 1. With an English translation by Ch. Forster Smith, London 1956 (Loeb Classical Library).

Modern Literatür

- Arslan 2005 M. Arslan, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati*. İstanbul 2005.
- Arslan 2007 M. Arslan, *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithridates VI Eupator*. İstanbul 2007.
- Bakır 2003 T. Bakır, "Daskyleion (Tyaiy Drayahva) Hellespontine Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı". *Anadolu/Anatolia* 25 (2003) 1-26.
- Balcer 1988 J. M. Balcer, "Persian Occupied Thrace (Scudra)". *Historia* 37/1 (1988) 1-21.
- Balcer 1993 J. M. Balcer, *A Prosopographical Study of the Ancient Persians Royal and Noble 550-450 B.C.* New York 1993.
- Briant 2002 P. Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Trans. by P. T. Daniels. Winona Lake 2002.
- Brosius 2006 M. Brosius, *The Persians. An Introduction*. London-New York 2006.
- Brosius 2010 M. Brosius, "Pax Persica and the Peoples of the Black Sea Region". *Achaemenid Impact in the Black Sea Communication of Power, Black Sea Studies* 11, Aarhus (2010) 29-40.
- Cameron 1943 G. G. Cameron, "Darius, Egypt, and "The Lands beyond The Sea". *Journal of Near Eastern Studies* II (1943) 307-313.
- Casabonne 2007 O. Casabonne, "Persepolis". *Arkeo Atlas* 6 (2007) 20-35.
- Casabonne 2012 O. Casabonne, "Akamenid İmparatorluğu. Büyük Kral ve Persler". Ed. N. Karul, *Arkeo Atlas 1. Son Tunç Çağı'ndan Hellenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*. İstanbul (2012) 184-199.
- Dandamaev 1989 M. A. Dandamayev, *A Political History of the Achaemenid Empire*. Trans. into English by W. J. Vogelsang. Leiden 1989.
- Frye 1976 R. N. Frye, *The Heritage of Persia*. London 1976.
- Günaltay 1987 Ş. Günaltay, *Yakın Şark IV/1. Perslerden Romahlara Kadar Seleukoslar, Nebatiler, Galatlar, Bitinya ve Pergamon Krallıkları*. Ankara 1987.

- Hornblower 1983 S. Hornblower, *The Greek World 479-323 BC*, London & New York 1983.
- Kaya 2016 M. A. Kaya, *Ege ve Eski Yunan Tarihi*. Bilge Kültür Sanat Yayınları. İstanbul 2016.
- Kaya 2017a M. A. Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi*, I, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- Kaya 2017b M. A. Kaya, "Pers Büyük Kralının Yükselişi: Persler, Medler ve Lydialılar". Eds. A. V. Çelgin - N. Eda Akyürek Şahin, *Akron 14: Eskiçağ Yazıları 11. Arkeoloji ve Sanat Yazıları* İstanbul (2017) 59-88.
- Kaya 2018 M. Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi*, II, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul (baskıda).
- Kent 1953 R. G. Kent, *Old Persian*. New Haven 1953.
- Klinkott 2005 H. Klinkott, *Der Satrap ein Achaimenidischer Amtsträger und seine Handlungsspielräume*, Frankfurt 2005.
- Kuhrt 2007 A. Kuhrt, *Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*. Taylor & Francis Routledge 2007.
- Kuhrt 2013 A. Kuhrt, *Eskiçağda Yakınoğu, Yaklaşık M.Ö. 3000-330*, II. Çev. D. Şendil. İstanbul 2013.
- Mellink 2006 M. Mellink, "Anatolia". Şurada: *The Cambridge Ancient History*, vol. IV: second edition. Eds. J. Boardman, N. G. L. Hammond, et al. Cambridge (2006) 211-233.
- Mitchell 2015 Ch. Mitchell, "The Testament of Darius (DNA/DNB) and Constructions of Kings and Kingship in 1-2 Chronicles". Şurada: *Political Memory in and after the Persian Empire*. Eds. J. M. Silverman and Caroline Waegezeggars. Atlanta (2015) 363-380.
- Olmstead 1948 A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*. Chicago-London 1948.
- Pajakovski 1981 W. Pajakovski, "Satrapa Skudra". *Maender* 2 (1981) 775-90.
- Roosevelt 2009 C. H. Roosevelt, *The Archaeology of Lydia from Gyges to Alexander*. Cambridge 2009.
- Sarıkaya 2016 S. Sarıkaya, "Anadolu'da Pers Satraplık Sistemi". *Cedrus* IV (2016) 75-90.
- Sevin 1982 V. Sevin, "Anadolu'da Pers Egemenliği". Şurada: *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi II*. Görsel Yayınları. İstanbul (1982) 307-332.
- Sevin 2001 V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- Smith 1991 R. Smith, *Bisitun: Old Persian Text*. London 1991.
- Şahin 2010 F. Şahin, "Ksenophon'un Karadeniz'i". *Aktüel Arkeoloji Dergisi* 18 (2010) 98-103.
- Taşdöner 2016 K. Taşdöner, *Anadolu'da Roma Eyaletleri. Augustus Dönemi*. Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2016.
- Wiesehöfer 2003 J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*. Çev. M. A. İnci. İstanbul 2003.
- Will 2006 E. Will, "The Succession to Alexander". Şurada: *The Cambridge Ancient History, VII/1: The Hellenistic World*. Eds. F. W. Walbank et al. Cambridge (2006) 23-61.

